

duktion och profitkvotens fallande tendens, återfinns även dessa på abstraktionsnivå 3. De underliggande fenomen som enligt dessa teorier leder till ekonomiska kriser kan även de länkas till abstraktionsnivå 4 och 5. Exempelvis blir då "överproduktion" ett problem under kapitalismen då det är överproduktion av (bytes)värden som är problemen, samtidigt som profitjakten driver ekonomin mot överproduktion av just (bytes)värden. Författaren poängterar att det är "en analytisk utmaning att röra sig mellan abstraktionsnivåer; det finns aldrig en tendens eller nivå som direkt determinerar allt annat. För att förstå hur kriser förvandlas från möjlighet till verklighet, för att tala med Marx, måste vi röra oss mellan nivåerna" (s. 104). Detta sätter fingret på vad jag anser vara såväl bokens styrka som dess svaghet. Det blir bitvis svårt att på ett tydligt och integrerat sätt diskutera å ena sidan klimatkrisen, å andra sidan ekonomiska och finansiella kriser. Inte minst eftersom klimatkrisen tenderar att röra sig på en helt annan tidsskala än vad ekonomiska kriser tenderar att göra. Detta gör att boken bitvis känns som två böcker; en bok om ekonomiska kriser och en bok om klimatkrisen och de ekologiska kriserna. Med detta sagt vill jag berömma Holgersen för att ta sig an dessa svåra och komplexa frågor på ett systematiskt och analytiskt sätt. Som nämnts tidigare finns det betydligt fler intressanta frågor att diskutera. Det är väl ett av de bättre betyg en bok kan få, att man vill diskutera mera!

Umeå universitet

JONATAN SVANLUND

Gunnel Cederlöf (red.), *The Imperial Underbelly: Workers, Contractors, and Entrepreneurs in Colonial India and Scandinavia* (London & New York: Routledge 2023). 224 s + xiv.

Antologin *The Imperial Underbelly* samlar åtta bidrag från olika författare. Länken mellan bidragen är att alla använder sig av arkivhandlingar från Joseph Stephens arkiv, som finns bevarat vid Linnéuniversitetet. Joseph Stephens (1841–1934) var entreprenör och blev förmögen som konstruktör och mellanhand vid den stora utbygganden av järnvägar i det brittisk-kontrollerade Indien under 1860-talet. Han kom sedermera att använda sitt kapital för att investera i Huseby bruk i Småland, vilket förklarar bokens geografiska fokus på Indien och Sverige.

Det är spännande med arkivmaterial som kan ge nya perspektiv på viktiga historiska skeenden, och arkivmaterial från mellanhänder som Stephens är inte så vanliga. Eftersom den sammanhållande länken för antologin är just arkivhandlingarna i sig, så är det också viss bredd på de teman som behan-

dlas i antologins bidrag. Redaktören Gunnel Cederlöf bidrar med ett kapitel som introducerar volymen, och placerar in entreprenören Stephens i ett globalt historiskt perspektiv. Arun Kumar studerar hur Stephens kom att använda kontrakt som ett verktyg för att exploatera arbetare i Indien. Radhika Krishnan undersöker varför det brittiska imperiet fortsatte att använda sig av kontrakterade mellanhänder för de stora järnvägsbyggena i Indien, trots att systemet nog var ineffektivt. Dhiraj Kumar Nite bidrar med två kapitel: i det första undersöker han den roll som socialt kapital spelade för Stephens framgångar, och i det andra kapitlet undersöker han kvantitativt vilken materiell levnadsstandard de arbetare som kontrakterades av Stephens hade. Eleonor Marcussen undersöker vilken roll som Stephens erfarenheter från det koloniala Indien spelade för hans fortsatta verksamhet som entreprenör i Sverige. Erik Wångmars kapitel fortsätter på ett närbesläktat tema, och fokuserar just på Stephens verksamhet i Sverige i ett ekonomiskpolitiskt perspektiv. Malin Lennartssons avslutande kapitel har fokus på Stephens familjehistoria, och i synnerhet då hans arvtagare. Det finns dock ett visst inslag av repetition, i och med att flera av kapitlen inleder med att beskriva Stephens historia och bakgrunden till att arkivhandlingarna existerar. Det här hade med fördel kunnat redigeras bort i de enskilda bidragen till antologin, eftersom detta uppmärksammas i bokens introduktionskapitel.

Att kapitlen behandlar ganska skilda ämnen gör att många läsare kan hitta åtminstone något eller några kapitel som de finner intressanta. Personligen finner jag de två bidragen om relationerna på den indiska arbetsmarknaden (Kumars kapitel och Nites andra kapitel) mest givande. Kumars kapitel bygger på en närläsning av ett antal kontrakt som Stephens ingick med lokala underleverantörer eller arbetare. Hans tolkning av specifika paragrafer i dessa kontrakt är att Stephens genom dem kunde exploatera de lokala arbetarna mer än vad enbart kolonial lagstiftning gjorde. Det är ett intressant perspektiv på kolonialismens praktik på mikronivå, men det är olyckligt att Kumar diskuterar både leverantörer och arbetare samtidigt, utan att göra en tydlig skillnad mellan dem. Det är nämligen inte *a priori* självklart att en leverantör till en mellanhand har en strukturellt lika underordnad position som enskilda arbetare har i relation till arbetsköpare, och författaren försöker som regel tolka kontraktstexten utan att fördjupa sig i de strukturella villkor som rådde för de specifika aktörer som Stephens ingick kontrakt med. Dhiraj Kumar Nites bidrag om arbetsvillkoren för indiska arbetare försöker att kvantitativt mäta levnadsstandarden som Stephens anställda arbetare kunde nå upp till. Han använder sig här av ett mått som blivit vanligt inom ekonomisk-historisk forskning, *subsistence ratios*, och kan då visa att arbetarna som regel måste ha haft svårt att få ihop en inkomst som räckte

för att försörja en familj. Detta bekräftar resultaten från tidigare litteratur på området, men Nite gör ett par förändringar i hur han beräknar dessa *subsistence ratios* vilket tyvärr omöjliggör jämförelser mellan hans skattningar och skattningar från tidigare forskning. Han menar sig samtidigt kunna visa att arbetarna lyckades kämpa sig till bättre villkor genom kollektiv kamp, men där hade jag velat se en betydligt mer systematisk undersökning. Vi vet från tidigare forskning som använder sig av samma metoder att det kan förekomma ganska stora fluktuationer från år till år, exempelvis beroende på brister i de data som finns att tillgå. Huruvida det då finns en koppling mellan arbetarkampen och eventuella förändringar i Nites korta dataserie är svårt att belägga, men är en viktig fråga som hade kunnat bli föremål för en djupare analys.

Ett annat intressant bidrag är Radhika Krishnans kapitel, som alltså syftar till att undersöka varför kolonialregeringen i Indien fortsatte att använda sig av kontrakterade mellanhänder (som Stephens företag) för att bygga järnvägar i Indien, trots att systemet inte ska ha varit särskilt effektivt. Att det skulle förklaras med att kolonialregeringen inte hade kapital nog själva för att finansiera utbyggnaden, som tidigare forskning hävdar, menar Krishnan inte räcker som förklaring. Hennes förklaring är i stället att kolonialregeringen gärna ville ha den distans som ett kontrakt med mellanhänder innebar från alla de dagliga relationerna med allt från arbetare till lokala underleverantörer. Förklaringen förefaller i och för sig inte orimlig, åtminstone som komplement till tidigare forskning, men jag har svårt att se hur mycket av empirin som redovisas från just Joseph Stephens arkiv verkligen kan visa på det som Krishnan argumenterar för. Jag hade här velat se betydligt mer empiriskt underlag som visar på hur just den brittiska kolonialregeringen i Indien resonerade i dessa frågor.

Tre andra kapitel har ett huvudsakligt fokus på entreprenören Stephens (Nites första kapitel, Marcussen och Wängmar), och ett fjärde (Lennartsson) har fokus på det sociala arvet från en entreprenör. Att Stephens kan karaktäriseras som en framgångsrik entreprenör råder det inga tvivel om. Författarna till de här kapitlen undersöker på lite olika vis flera faktorer som var betydelsefulla för hans framgång som entreprenör – allt ifrån tidigare erfarenheter och uppbyggandet av ett socialt kapital, till nätverk och politiska kontakter – och vilka konsekvenser dessa fick. Utan att vara expert på forskning om entreprenöriell verksamhet så förefaller mig de faktorer som diskuteras i bidragen som väl i linje med min förståelse av tidigare forskning på området.

Men exakt hur flera av kapitlen i antologin bidrar till forskningsfronten har jag dock svårt att läsa mig till i de respektive bidragen. Flera av de här områdena har nämligen redan utforskats i hög grad. Det gäller på ett rent

generellt plan; det finns mycket besläktad forskning på flera av de områden som utforskas i de respektive kapitlen. Men det gäller också specifikt forskning som bygger på samma arkivhandlingar som bidragen till den här antologin. Flera av de bidragande författarna har själva skrivit tidigare publikationer baserade på just Joseph Stephens arkiv: Radhika Krishnan har exempelvis skrivit ett tidigare bidrag till en annan antologi, med en kapitel-titel som antyder att det bidraget kan vara mycket snarlikt bidraget till den här antologin; Dhiraj Kumar Nite har skrivit inte mindre än tre tidigare forskningsbidrag som bygger på samma arkivhandlingar, varav åtminstone två förefaller behandla samma frågor som bidraget till denna antologi. Det finns till synes också potentiella överlappningar mellan andra kapitel i boken och en del annan tidigare forskning, både av författarna som ingår i den här antologin och andra (Lennartssons bidrag till den här antologin är exempelvis på ett tema som förefaller närbesläktat med en tidigare monografi av Wängmar). Författarna i den här antologin gör det dock, i min läsning, som regel inte transparent på vilket sätt bokens kapitel relaterar till denna tidigare forskning, och hur den här antologins bidrag flyttar fram positionerna gentemot tidigare forskning, varken generellt eller specifikt vad gäller forskningen på samma arkivhandlingar. Nites kapitel refererar, som exempel, över huvud taget inte till hans tidigare två kapitel på samma tema i andra antologier. En större transparens på det området hade enligt min mening lyft flera av kapitlen betydligt.

Göteborgs universitet

KLAS RÖNNBÄCK

Sofi Thanhauser, *Worn: A people's history of clothing* (New York: Pantheon Books 2022). 375 s.

Sofi Thanhausers klädhistoriska översikt *Worn* har undertiteln *A people's history of clothing*. Boken handlar alltså om människorna – bönderna, hantverkarna, slavarerna, fabriksarbetarna och så vidare – som har tillverkat våra textilier och kläder. Tidsspännet är ambitiöst, boken rör sig från tidigmodern tid fram tills idag, låt vara att tyngdpunkten ligger på de senaste 200 åren och den industriella eran.

Dagens globala komplex av industrier som tillverkar textilprodukter och beklädnadsvaror är i sig svåröverskådligt. Exempelvis har en bomullsodlare i Centralasien inte mycket gemensamt med ett oljebolag i USA, annat än att de producerar råvaror som kan bearbetas till tråd och vävas till tyg. I andra änden av produktionskedjan finns syfabriker, logistikcenter och detaljhan-